

IZNIMNO VRIJEDNA KNJIGA

Povijest hrvatskoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće. Ur. Ante Bičanić, Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti *Croatica*, Zagreb, 2015.

Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti *Croatica* objavilo je koncem 2015. godine četvrtu knjigu *Povijesti hrvatskoga jezika*, posvećenu povijesnome razvitku hrvatskoga jezika u 19. stoljeću. U knjizi koju su uredili Ante Bičanić, Josip Lisac, Ivo Pranjković i Marko Samardžija sinergijom dvadeset vrsnih poznavatelja hrvatskih jezičnih prilika u 19. stoljeću iz svih najvažnijih hrvatskih kulturnih i znanstvenih središta objavljeno je petnaest znanstvenih priloga, kojima je, kao i u prvim trima knjigama proizišlim iz edicije *Povijest hrvatskoga jezika*, pridodana antologija reprezentativnih tekstova 19. stoljeća.

U prvome poglavlju, naslovljenom "Hrvatski jezik od početka 19. stoljeća do narodnoga preporoda" (str. 9–33), Marko Samardžija opisao je prilike u kojima se hrvatski jezik razvijao u prvih tridesetak godina 19. stoljeća. Na početku poglavlja u osnovnim je crtama opisana društveno-politička situacija u Hrvatskoj i Europi na kraju 18. i početku 19. st. te su dane najvažnije informacije o hrvatsko-mađarskome sporu oko službenoga jezika koji se zametnuo u posljednjim godinama 18. stoljeća. Nakon "utihnuća" čakavske književnosti u 18. stoljeću broj mogućih modela budućega općehrvatskoga standardnog jezika, ističe autor, sveden je na dva: u "igri", naime, ostaju književni jezik kajkavske osnovice, koji je do kraja 18. stoljeća dosegnuo "visok stupanj ustaljenosti i funkcionalne polivalentnosti" (str. 17), te književni jezik štokavske osnovice, koji je "s obzirom na tri svoje važne značajke bio u sebi nejedinstven: po odnosu između staroštokavskoga i novoštokavskoga, po refleksu jata i po slovopisu" (str. 17). U hrvatskim kodifikacijskim nastojanjima u prvim desetljećima 19. stoljeća Samardžija prepoznaje dva tijeka: uzusno kodificiranje, pod kojim prvenstveno razumijeva "pisanje i objavljivanje svjetovnih ili nabožnih književnih djela hrvatskih književnika i preradbe ili prijevode stranih, većinom njemačkih (...), ali i francuskih (...) i engleskih autora", te preskriptivno kodificiranje, koje je svjesno provođeno u "tomu namijenjenim djelima pisanima uglavnom u predslavističkoj filološkoj tradiciji XVIII. stoljeća" (str. 19). Među potonjima razlikuje pravopise, gramatike, rječnike i rasprave, a u svom se pregledu posebno osvrće na četiri važna djela iz skupine rasprava: Mihanovićevu *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, Derkosov *Genus patriae*, Draškovićevu *Disertaciju te Raspravu o uvođenju mađarskoga jezika u svim javnim poslovima u Ugarskom kraljevstvu i svim njemu pridruženim kraljevinama i pokrajinama* grofa Franje Vojkffyja.

Na Samardžijin se prilog nastavlja Radoslav Katičić radom "Hrvatski jezik od narodnoga preporoda do kraja 19. stoljeća" (str. 35–75). U prvome dijelu rada, koji je posvećen opisu jezičnih prilika u vrijeme narodnoga preporoda, Katičić govori o slovopisnoj reformi Ludevita Gaja, o otporu koji je ilirskomu odabiru narječne podloge književnoga jezika dolazio od pristaša književnoga jezika kajkavskih narječnih obilježja i, posebno, od zalagatelja za književni jezik stiliziran prema

novoštokavskom ikavskom govoru, a dužnu pozornost autor poklanja i djelima Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Ivana Mažuranića, Jakova Užarevića i Jožefa Drobniča. Posebno vrijedi istaknuti da Katičić raščičava i s vrlo raširenom predodžbom o hrvatskome narodnom preporodu kao novom početku u povijesti književnoga jezika i time snažnom prekidu svakoga kontinuiteta ističući da je "on [*narodni preporod*, istaknuo J. G.] (...), dakako, donio mnogo novoga, ali je upravo dojmljivo koliko se kontinuiteta pokazalo da je pri tome zadržao" (str. 48). Razrješava Katičić i s još jednom, kako kaže, šablonskom predodžbom, i to onom prema kojoj je austrijski monarhički apsolutizam bio samo i jedino germanizatorski. Istina je, tvrdi Katičić, da je apsolutistička vlada provodila politiku ponjemčivanja, no ta je politika do punoga izražaja dolazila samo na višim društvenim razinama. Na nižim razinama i u manje važnim sferama društvenoga života apsolutistička je vlada "puštala i željela da narod svakoga jezika njeguje svoj jezik i da se naobražava na njem" (str. 52), a išla je čak toliko daleko da je i sve zakone i zakonske odredbe objavljivala na jezicima carskih podanika. U drugome je dijelu poglavlja naglasak na filološkim školama koje su u jezikoslovnome smislu obilježile drugu polovicu 19. stoljeća, opširnije se govori o njihovim predvodnicima, a notira se, uz ostalo, i sukob predvodnika zagrebačke filološke škole Adolfa Vebera Tkalčevića i mladoga Vatroslava Jagića. Katičić potanko objašnjava i povijesno-političku pozadinu nastanka i konačnoga uspjeha škole hrvatskih vukovaca, zamjerajući pritom njezinim predvodnicima isključivo okretanje pisanju Vuka Stefanovića Karadžića i djelima njegovih učenika te zanemarivanje tradicije i izražajne vrijednosti hrvatske pismene i književne baštine.

Filološke su škole predmet interesa i Ive Pranjkovića u poglavlju "Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća" (str. 77–111). U uvodnome dijelu rada Pranjković piše o događajima koji su prethodili formiranju filoloških škola i koji su u određenoj mjeri usmjerili njihovu djelatnost. Pritom posebno notira polemike između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca i uopće javnih djelatnika koje su se vodile oko pripadnosti štokavštine te sastanak hrvatskih i srpskih filologa u Beču 1850. g., koji je ostao poznat kao Bečki književni dogovor. U središnjem se dijelu rada prikazuju djelatnosti četiriju filoloških škola koje su obilježile drugu polovicu 19. stoljeća u Hrvatskoj (zagrebačka škola, riječka škola, zaderski jezično-kulturni krug, škola hrvatskih vukovaca), govori se o njihovim glavnim predstavnicima i djelima, o pogledima na standardni jezik te o polemikama koje su prozilazile iz različitosti tih pogleda. Sve su škole, naglašava Pranjković, kao osnovicu standardnoga jezika predlagale štokavštinu, ali su se "prilično radikalno razlikovale u tome koji tip štokavštine zagovaraju" (str. 107). Predstavnici zagrebačke škole tako su zagovarali "stariji tip ('probrane') štokavštine koji bi uključivao (osobito na leksičkoj razini) i dosta elemenata čakavštine i kajkavštine, predstavnici riječke škole zagovaraju posve arhaičan tip štokavštine s puno čakavskih elemenata i staroslavenizama (...), predstavnici zaderskoga jezično-kulturnog kruga zagovaraju uglavnom noviju štokavštinu ikavskog tipa, a hrvatski vukovci tzv. 'skrajnju štokavštinu', osnovanu na novoštokavskim istočnohercegovačkim (ijekavskim) govorima" (str. 107).

Barbara Štebih Golub autorica je poglavlja "Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. stoljeću" (str. 113–157). U uvodu autorica naglašava da je nakon početnih kolebanja u prvih kajkavskih autora tijekom 17. i 18. stoljeća norma hrvatskoga

kajkavskog književnog jezika ujednačena i stabilizirana na svim jezičnim razinama, pa su glavna obilježja književne kajkavštine na početku 19. stoljeća standardiziranost i stabilnost norme, koja se dodatno učvršćuje tiskanim slovnica. Kajkavska književnost, koju je već u 18. stoljeću krasila iznimna stilska i žanrovska raznolikost, na početku 19. stoljeća postaje još raznovrsnija; "pišu se komedije, epovi, romani, stihovi, nabožna književnost, znanstvenopopularna djela, ali i znanstveni tekstovi" (str. 155). Nakon iscrpnoga popisa najvažnijih autora i djela u 19. stoljeću autorica donosi i pregled kajkavskih jezikoslovnih djela, slovnica, (aneksnih) rječnika i pravopisa. Opisane su i najvažnije grafijske, ortografijske, fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke osobitosti kajkavskih tekstova 19. stoljeća. Autorica u pojedinim jezičnim rješenjima ispravno uočava svjesno i namjerno približavanje kajkavskih autora drugim stilizacijama hrvatskoga književnog jezika, primjerice u redovitome prijelazu stražnjega nazala i slogotvornoga *l* u *u* (premda je u organskim kajkavskim govorima najčešće zatvoreno *o*) ili u povremenoj tvorbi futura prvog od infinitiva i nenaglašenoga prezenta pomoćnoga glagola *htjeti* (u organskim je kajkavskim govorima redovita konstrukcija 'svršeni prezent glagola *biti* + gl. pridjev radni', koja je česta i u pisanim tekstovima). Na samome kraju rada govori se o polemici između *Horvata*, ponajprije Ignaca Kristijanovića, i iliraca o tome treba li zajednički standardni jezik biti stiliziran kajkavski ili štokavski.

O dijalektološkoj problematici u 19. stoljeću piše Josip Lisac u poglavlju "Hrvatska narječja i dijalektološka istraživanja u 19. stoljeću" (str. 159–177). U prvome dijelu poglavlja autor progovora o općim osobitostima hrvatskih narječja i njihovih organskih idioma u 19. stoljeću naglašavajući da su oni u tom razdoblju "nastavili (...) mirno trajati, bez mnogo većih promjena" (str. 161). U čakavštini je, ističe se, "nastavljeno (...) čakaviziranje doseljenika s jugoistoka u Istru (današnji jugozapadni istarski dijalekt), u kajkavštini produljeno je kajkaviziranje doseljenih čakavaca (današnji donjosutlanski dijalekt), u štokavštini dolazilo je do novoštokavizacije štokavaca s arhaičnijim osobinama, dok su u torlačkome narječju Hrvati na Kosovu i u Rumunjskoj dobro čuvali svoje stare značajke" (str. 174). U drugome se dijelu govori o istaknutim dijalektolozima i njihovim dijalektološkim istraživanjima u 19. stoljeću. Među ostalim, zainteresirani čitatelj tu može doznati najvažnije informacije o dijalektološkome radu Antuna Mažuranića, Pera Budmanija, Marcela Kušara, Vatroslava Oblaka, Ivana Milčetića, Rudolfa Strohala, Matije Valjavca, Vatroslava Rožića i, posebno, Milana Rešetara, u čijem je djelu, naglašava autor, "ostvarena (...) posebna kvaliteta i osmišljenost, pa njegov rad, zajedno s Belićevim i Ivšićevim ranim radom, predstavlja osamostaljenje srednjojužnoslavenske dijalektologije kao lingvističke discipline" (str. 166–167).

Ubrzani razvoj hrvatskoga društva u 19. stoljeću zahtijevao je standardni jezik "kojim će se moći izraziti svi postojeći pojmovi i nove pojavnosti na području književnosti, novinstva, znanosti i administracije" (str. 6). Jasno je stoga da je nekoliko poglavlja u knjizi posvećeno analizi funkcionalnih stilova izgrađivanih tijekom 19. stoljeća. Sanja Vulić i Gordana Laco obradile su jezik hrvatskih književnih djela u 19. stoljeću (str. 179–243), obuhvativši analizom djela ukupno trideset i devet hrvatskih pisaca 19. stoljeća. Iscrpno se u prilogu govori o slovo-pisanim osobitostima analiziranih djela, posebno o bilježenju slogotvornoga *r* i refleksa *jata*; u potpoglavlju o pravopisu, koji je u 19. st. u književnim djelima

uglavnom morfonološki, govori se, među ostalim, o smjenjivanju dvoglasnika, o sastavljenome i rastavljenome pisanju riječi i o pisanju zareza. U potpoglavlju o fonologiji obrađene su najvažnije značajke samoglasničkoga i suglasničkoga sustava, dok su u potpoglavlju o morfologiji analizirane ponajprije promjenjive vrste riječi. Tvorba riječi u starijim je hrvatskim tekstovima uglavnom slabo istražena, pa je potpoglavlje posvećeno njezinoj obradbi ("Rječotvorje", str. 209–213) posebno vrijedno. Opisale su autorice i najvažnije sintaktičke osobitosti, posebno sintaksu glagolskih oblika. Poglavlje je zaključeno opisom leksika u djelima hrvatskih pisaca 19. stoljeća, u kojem se, ističu autorice, "u znatnoj (...) mjeri opaža nasljeđe hrvatske književnojezične baštine" (str. 223).

Vlasta Rišner autorica je poglavlja "Jezik hrvatskih novina i časopisa u 19. stoljeću" (str. 245–299). Nakon kratkoga pregleda najvažnijih kalendara i almanaha u 19. stoljeću Rišner u glavnini prvoga dijela poglavlja po razdobljima govori o hrvatskim novinama i časopisima u 19. stoljeću ("Od prvih novina do narodnoga preporoda", str. 249–251; "Novine i časopisi od 1830. do 1848. godine", str. 252–257; "Od sredine do sedamdesetih godina 19. stoljeća", str. 258–266; "Od sedamdesetih godina do kraja stoljeća" str. 267–272). U drugome su pak dijelu poglavlja opisane i bogato oprimjerene najvažnije slovopisne, pravopisne i jezične (morfološke, sintaktičke, rječotvorne i leksičke) i stilske osobitosti hrvatskih novina i časopisa 19. stoljeća.

O jeziku hrvatskih znanstvenih tekstova u 19. stoljeću u istoimenome poglavlju (str. 301–355) pišu Marijana Horvat, Lana Hudeček i Milica Mihaljević. Poglavlje je sadržajno podijeljeno u dva opsegom nejednaka dijela. U prvom, kraćem dijelu autorice opisuju najvažnije jezične osobitosti znanstvenih tekstova pisanih štokavskom stilizacijom hrvatskoga književnog jezika u prvoj polovici 19. stoljeća. Znanstveni su tekstovi na hrvatskome jeziku u tom razdoblju razmjerno rijetki jer je jezik službene, znanstvene i administrativne komunikacije latinski. U malobrojnim znanstvenim tekstovima "znanstveni funkcionalni stil uglavnom se ostvaruje u svojem znanstveno-popularnom podstilu", što je i razumljivo budući da se tu uglavnom radi o "poučnoj literaturi namijenjenoj poboljšanju života puka i njegovu prosvjećivanju" (str. 302). Važnu ulogu imaju novine (*Kraljski Dalmatin*, *Zora dalmatinska*, *Danica*), u kojima se objavljuju radovi pisani znanstveno-popularnim stilom važni za izgradnju hrvatskoga nazivlja. Drugi, opsežniji dio poglavlja posvećen je obradbi jezika znanstvenih tekstova druge polovice 19. stoljeća. Položaj je znanstvenoga funkcionalnog stila, ističu autorice, u tome razdoblju bitno drugačiji; pokreću se specijalizirani znanstveni i znanstveno-popularni časopisi, objavljuju se prve znanstvene monografije, sveučilišni udžbenici i doktorati pisani hrvatskim jezikom, pa se uz znanstveno-popularni i pedagoški razvija i strogo znanstveni podstil znanstvenoga stila standardnoga jezika. Iscrpno se govori o slovopisnim, pravopisnim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim osobitostima tekstova, a posebna se pozornost poklanja izgradnji nazivlja i stilskim značajkama znanstvenih tekstova, sve to uz brojna i pregledno prikazana oprimjerenja.

Vladimira Rezo autorica je poglavlja "Jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 19. stoljeću" (str. 357–401). U uvodu Rezo opisuje osnovne značajke administrativno-poslovnoga stila ističući, među ostalim, kao njegove specifičnosti nesklonost sinonimima, gomilanje stereotipnih izričaja, eksplicitnost,

kratkoću i konciznost rečenica. Korpus na kojem je provedeno istraživanje činili su uglavnom tekstovi objavljeni u drugoj polovici 19. stoljeća, koji se sadržajno mogu raščlaniti na razne zakone, gopodarske izvore, pravila institucija, dokumente vezane uz bana i Sabor, programe političkih stranaka i poslovna pisma. U središnjem dijelu rada opisane su najvažnije slovopisne, pravopisne, fonološke, morfološke, sintaktičke, leksičke i stilističke značajke analiziranih tekstova. U zaključku se ističe da se razlike među administrativno-poslovnim tekstovima nastalim u različitim hrvatskim sredinama u predilirskome razdoblju manifestiraju prvenstveno u slovopisu i refleksu jata, dok od ilirizma nadalje tekstovi generalno "ne odstupaju bitno od gramatičke norme zagrebačke filološke škole", a ako odstupanja i ima, ona su "rijetka i ne osobito važna za sliku njihova jezika" (str. 396).

Iako se slovopisnih i pravopisnih pitanja u tekstovima 19. stoljeća, kako smo istaknuli, dotiču autorice svih priloga posvećenih analizi funkcionalnih stilova koji su izgrađivani tijekom 19. stoljeća, sustavan prikaz te problematike nalazimo tek u poglavlju "Hrvatski slovopis i pravopis u 19. stoljeću" (str. 403–429) autorice Lade Badurine. U prvome dijelu poglavlja ("Slovo o slovopisu", str. 405–413) najprije se opisuje slovopisno stanje na početku 19. stoljeća te se ocrtavaju razlike između dalmatinskoga, kajkavskoga i slavonskoga slovopisa, a potom se iscrpno govori o Gajevoj slovopisnoj reformi, njezinim kritičarima i naknadnim modifikacijama kojima se "kraju (...) privodi višestoljetno ujednačavanje hrvatskoga latiničkog slovopisa" (str. 413). U drugom dijelu poglavlja ("Slovo o pravopisu", str. 414–425) donosi se pregled pravopisnih priručnika počevši od dviju dvojezičnih, hrvatsko-njemačkih pravopisnih knjižica iz 1779. g. (*Kratkoga navuka i Uputjenja*), preko pravopisnih izdanja s početka 19. stoljeća (tri izdanja *Napučenja*), do priručnikā Josipa Partaša (*Pravopis jezika ilirskoga*), Marcela Kušara (*Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*) i Ivana Broza (*Hrvatski pravopis*). Posebna se pozornost posvećuje polemici oko temeljnoga pravopisnog načela, fonološkog i(li) morfonološkog, pri čemu Badurina podcrtava da "nema pravopisa zasnovana isključivo na jednom od tih dvaju načela" i da je pretpreporodna tradicija hrvatskoga pravopisa usprkos svojoj nejedinstvnosti "na nekom zamišljenom pravcu između fonologije i morfonologije (...) naginjala umjerenoj fonologiji" (str. 426).

U povijesti hrvatskoga jezikoslovlja 19. stoljeće zauzima posebno mjesto zbog činjenice da je to "najproduktivnije jezikoslovno razdoblje u sastavljanju i objavljivanju hrvatskih gramatika" (str. 431). Jasno je stoga da je jedno poglavlje u knjizi posvećeno upravo hrvatskim gramatikama u 19. stoljeću (str. 431–467). U glavnini poglavlja koje autorski potpisuje Željka Brlobaš opisuju se hrvatske štokavske gramatike nastale u 19. stoljeću, a poseban je naglasak pritom na onim najpoznatijim – Babukićevim, Mažuranićevim, Veberovim i Maretićevim. Vrlo je vrijedan i opis gramatika i priručnika s gramatičkim sadržajima koji su tijekom 19. stoljeća nastajali u Bosni i Hercegovini i među gradišćanskim Hrvatima. U zaključku autorica, uz ostalo, ukazuje na najvažnije teorijsko-metodološke i konceptijske pomake u gramatikama 19. stoljeća. Ističe se tako, među ostalim, da su gramatike 19. stoljeća značajne zbog izdvajanja cjeline opisa tvorbe riječi unutar morfologije i razvoja metodologije tvorbenih pristupa, da su sintaktički opisi u gramatikama prošli razvojni put od sintagmatskih pristupa do prvih opisa utemeljenih na rečenici kao polazišnoj jedinici i da su "usustavljeni (...) gramatički opisi pojedinih kategorijalnih obilježja" (str. 462).

Marko Samardžija autor je, osim već spomenutoga priloga o jezičnim prilikama na početku 19. stoljeća, i poglavlja "Hrvatski leksik i leksikografija u 19. stoljeću" (str. 467–507). U prvome dijelu poglavlja, koji je posvećen dopreporodnoj hrvatskoj leksikografiji, Samardžija najviše pozornosti poklanja rječnicima Joakima Stullija i Josipa Voltića, no ne zaboravlja spomenuti ni manje poznata leksikografska ostvarenja iz toga razdoblja – leksikografska djela Matije Petra Katančića i knjigu vojnoga nazivlja *Regulament!*, nastalu na inicijativu maršala Augustea de Marmonta prevođenjem francuskih vojnih naredbi i propisa. U drugom se dijelu rada govori o hrvatskoj preporodnoj leksikografiji, kojoj "uistinu pripada samo razmjerno malo djela" (str. 476), a među njima ključno mjesto ima *Slovar* Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, "koji je po mnogočemu (...) prekretničko djelo na koje su se, izravno poput Šuleka ili neizravno poput Parčića, u svome radu oslanjali kasniji leksikografi" (str. 503). Upravo je Šuleku i Parčiću posvećen znatan dio trećega potpoglavlja, u kojem se govori o hrvatskoj leksikografiji u drugoj polovici 19. stoljeća. U istome potpoglavlju autor progovara i o leksikografskome radu Rudolfa Frölicha Veselića i Ivana Filipovića, o početku rada na *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, o terminološkim rječnicima, o leksikografiji kod Hrvata izvan Hrvatske, o prvome rječniku stranih riječi Vinka Šeringera te o počecima enciklopedičke leksikografije.

Hrvatska imena u 19. stoljeću u istoimenome je poglavlju (str. 509–547) obradila Anđela Frančić. U prvome dijelu poglavlja, posvećenom antroponimima, među ostalim se ističe da u 19. stoljeću u osobnoimenskome repertoaru "dominiraju svetačka imena, koja se nadijevaju uglavnom prema dvama načelima – nasljednome (...) i kalendarskome" (str. 510). Ipak, s preporodnim se idejama u osobnoimenski fond vraćaju i narodna imena, a nisu rijetki u tom razdoblju ni primjeri pohrvaćivanja nehrvatskih imena i (rjeđe) prezimena (npr. *Ludvig* > *Ljudevit*). Prezimenska je sastavnica hrvatske antroponimije, naglašava Frančić, u 19. stoljeću "uglavnom (...) stalna, nasljedna, nepromjenjiva" (str. 542), a "malobrojni primjeri neustaljenih oznaka uz osobno ime dokazom su da proces oblikovanja prezimena još nije posvuda u potpunosti završen" (542). Osim o imenima i prezimenima, u dijelu posvećenom antroponimiji govori se i o nadimcima, antroponimiji nahodā, inojezičnim antroponimima i antroponimiji hrvatskih iseljenika. U drugome dijelu poglavlja, koji je posvećen toponimiji, govori se o hodonimima, tj. imenima ulica u 19. stoljeću, i o nasilnome preimenovanju hrvatskih naselja tijekom 19. stoljeća. O potonjoj se temi govori na primjeru međimurske sredine, koja je u drugoj polovici 19. stoljeća snažno mađarizirana, pa je tako u njoj, među ostalim, zabilježen niz potvrda zamjenjivanja međimurskih (hrvatskih) ojkonomijskih sufikasa *-ovec/-evec/-inec* tipičnim mađarskim sufiksima *-falva/-hegy/-völgy* (npr. *Dekanovec* > *Dékánfalva*; *Lopatinec* > *Lopáthegy*; *Tupkovec* > *Tupkovölgy*). U trećem dijelu poglavlja autorica donosi prikaz zastupljenosti imenske komponente u trima jezičnim priručnicima objavljenim u 19. stoljeću: *Novoj ričoslovici iliričkoj* Šime Starčevića, Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* te *Hrvatskome pravopisu* Ivana Broza.

Josip Bratulić autor je poglavlja "Hrvatska filologija i filološka istraživanja u 19. stoljeću" (str. 549–585). U poduljem uvodu autor je opisao najvažnije trenutke i dosege hrvatske filologije od kraja srednjega vijeka, vremena kada je ona konstituirana kao "posebna nacionalna znanost", do ulaska u 19. stoljeće. U

drugome potpoglavlju Bratulić progovara o odnosu vodećih slavista 19. stoljeća – Dobrovskoga, Kopitara, Šafařika, Miklošića i, naravno, Jagića – prema hrvatskome jeziku, a nakon toga u središnjem, trećem dijelu poglavlja opisuje najvažnije zadaće, poteškoće i ostvarenja hrvatske filološke znanosti u 19. stoljeću. Među ostalim, Bratulić piše o pogledima iliraca na pojam *narod/jezik*, o rješavanju grafijskih pitanja, o nazivima za hrvatski jezik, o Bečkome dogovoru i jugoslavenskoj ideji te o filološkome radu u najvažnijim hrvatskim kulturnim i znanstvenim ustanovama u 19. stoljeću – Matici hrvatskoj, Sveučilištu i Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. U zaključku autor podsjeća na najvažnija djela hrvatske devetnaestostoljetne filologije ističući da je ona u tom stoljeću bila "prvenstveno usmjerena prema važnim kroatističkim temama kao što su: slovoapis, pravopis, hrvatski standardni jezik, povijest hrvatskoga jezika, proučavanje hrvatskih govora, dijalekata i narječja" (str. 582).

O odnosu hrvatskoga i drugih europskih jezika u 19. stoljeću piše Dubravka Sesar u poglavlju "Hrvatski jezik i europski jezici u 19. stoljeću" (str. 587–615). Nakon uvoda u kojem se donose najvažnije informacije o europskome jezikoslovlju u 19. stoljeću autorica u potpoglavlju "Europski jezici u 19. stoljeću" (str. 590–605) govori o "ključnim momentima u procesu formiranja slavenskih i najutjecajnijih europskih književnih jezika, posebno onih koji su izravno utjecali na hrvatski" (str. 590). Najviše je prostora, očekivano, posvećeno slavenskim jezicima, i to najprije onima koji povijesno pripadaju zapadnoj, rimsko-latinskoj civilizaciji, a potom onima koji pripadaju istočnoj, bizantsko-grčkoj civilizaciji. Od neslavenskih je jezika opisana jezična situacija u germanskim, najutjecajnijim romanskim jezicima i, zbog tijesnih povijesnih poveznica s hrvatskim, u mađarskome jeziku. U drugome dijelu rada Sesar se pozabavila utjecajima, uglavnom leksičkim, drugih europskih jezika na hrvatski jezik u 19. stoljeću, posvetivši pritom opet posebnu pozornost jezičnim dodirima hrvatskoga s drugim slavenskim jezicima. U zaključku autorica podcrtava da je slavistika, "zanemariivši činjenicu da je hrvatskim jezikom (kako god se on nazivao) pisana jedina slavenska renesansna književnost mediteranskoga tipa i uz poljsku jedina velika renesansna književnost među Slavenima, (...) prihvatila srpskohrvatski hibrid kao 'pragmatično' rješenje, a kroatistika joj je u tome pomogla stavljajući hrvatsko renesansno stvaralaštvo u kategoriju *pokrajinskih* književnosti" (str. 613).

Na kraju knjige, kako je uobičajeno u ediciji *Povijest hrvatskoga jezika*, nalazi se iznimno vrijedna "Antologija djela iz 19. stoljeća" (str. 616–711), za koju su zaslužni Sanja Holjevac, Josip Lisac, Lina Pliško, Ivo Pranjković i Diana Stolac. U predgovoru antologiji istaknuto je da su u nju uvršteni "tekstovi štokavske, kajkavske i čakavske fizionomije, primjeri koji ilustriraju hrvatska jezična i književna nastojanja u svim hrvatskim zemljama, pa i u dijaspori, u Gradišću" (str. 616). Priređivači antologije posebno su pazili da u njoj budu zastupljeni razni funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika, pa se tako u antologiji među pedeset kronološki poredanih tekstova našlo mjesta za pjesnička, prozna, dramska, kritička, prevodilačka, gramatička, publicistička i druga djela "velikana hrvatske riječi" poput Petra Preradovića, Stanka Vraza, Vatroslava Jagića, Augusta Šenoe, Ante Kovačića, Iva Vojnovića, Antuna Gustava Matoša, ali i manje poznatih autora

poput Tomaša Goričanca ili Antuna Kriletića. Uz svaki se tekst donose i objašnjenja manje poznatih riječi te najvažnije informacije o njihovima autorima.

Na kraju knjige nalaze se sažetci svih poglavlja na engleskome jeziku (str. 712–733), potom "Kazalo osobnih imena" (str. 734–744) i "Životopisi autora" (str. 745–750). Kao i ostale knjige proizišle iz edicije *Povijest hrvatskoga jezika*, i ova je bogato likovno opremljena. Osim gotovo pet stotina fotografija, na kojima su uglavnom prikazane naslovnice i unutarnje stranice najvrjednijih jezikoslovnih ostvarenja u 19. stoljeću, početke autorskih poglavlja krasi fotografije najvrjednijih ostvarenja hrvatskih slikara 19. stoljeća (primjerice, *Gundulićev san* i *Hrvatski narodni preporod* Vlahe Bukovca, *Rimljanka s lutnjom* Vjekoslava Karasa ili *Autoportret* Slave Raškaj), što će zainteresiranim čitateljima upotpuniti doživljaj čitanja ove ionako iznimno vrijedne knjige.

Četvrta knjiga *Povijest hrvatskoga jezika* još je jednom potvrdila vrijednost izdavačkoga projekta *Povijest hrvatskoga jezika: od srednjega vijeka do 21. stoljeća*. U njoj ne samo da su usustavljene dobro poznate činjenice o jednom turbulentnom razdoblju u hrvatskoj jezičnoj povijesti, što bi bilo očekivano od knjige objavljene u ediciji ovoga tipa, nego su donesene i neke sasvim nove znanstvene činjenice te je bačeno novo svjetlo na pojedine epizode iz jezične povijesti 19. stoljeća koje desetljećima nisu bile kritički preispitivane. Upravo zbog takvoga karaktera knjiga će zasigurno vrlo brzo pronaći put do znanstvenika i studenata filoloških usmjerenja, ali i nestručnjaka zainteresiranih za hrvatska jezičnopovijesna pitanja.

Josip Galić